

XVI. Yüzyılda Halep’te Bir Osmanlı Vakfı:

BEHRAM PAŞA KÜLLİYESİ

*Meryem Kaçan ERDOĞAN**

ÖZET

Külliye, Halep Beylerbeyliği de yapmış olan Behram Paşa tarafından 1583 yılında inşa ettirilmiştir. Cami, mektep, sebil, çarşı ve kaysariye (han) gibi unsurlardan oluşan külliyenin hizmet görebilmesi için başta Halep olmak üzere Urfa, Mısır ve Gazze’de bulunan çeşitli gayrimenkuller vakfedilmiştir. Bunlar arasında Behramiyye Suku olarak adlandırılan iki çarşı ile han, kahvehane, boyahane, hamam, değirmen ve zeytinlik gibi akarlar bulunmaktadır.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Halep’in sosyo-ekonomik yapısına katkıda bulunan külliye, Osmanlı arşiv kayıtlarında “Behram Paşa Camii Evkafı” olarak yer almaktadır. Vakıf, özellikle XIX. yüzyılda bazı yolsuzluk ve usulsüzlük iddialarıyla gündeme gelmiştir. Bu dönemde vakıf gelirlerinin vakfiye şartlarına uygun olarak sarf edilmediği, akarların satıldığı ve vakfın kötü idaresinden dolayı külliyenin giderek harabeye dönüştüğü ileri sürülmüştür. Nitekim Halep hariç olmak üzere vakfa gelir sağlayan akarların neredeyse tamamının elden çıkması bu iddiaları doğrular niteliktedir. Öte yandan aynı dönemde bu iddiaların aksine külliye ve vakıf akarlarının tamir edildiği görülmektedir.

Osmanlı hakimiyetinden sonra külliyenin fiziki yapısında esaslı bir değişiklik olmamıştır. Sadece zamanla yıpranan bazı bölümleri yenilenmiş ve külliye küçük ilaveler yapılmıştır. 2008 yılında camii restore edilen külliye faaliyetine devam etmekte birlikte vakfa ait akarların bir kısmı asıl işlevini kaybetmiş veya tamamen atıl duruma gelmiştir.

Anahtar Kelimeler

Halep, Behram Paşa, vakfiye, külliye, XVI. yüzyıl, Osmanlı

Külliyenin Banisi Hakkında

Halep’in üçüncü büyük camiinin de bulunduğu külliye, Behram Paşa tarafından 1583 yılında inşa ettirilmiştir. II. Selim ve III. Murad dönemi ricalinden olan Behram Paşa’nın menşei, kimliği ve görevleri konusunda

* Yard. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. meryem@ogu.edu.tr

kaynaklarda yer alan bilgilerin eksik ve çelişkili olduğu görülmektedir. Menşei hakkında ileri sürülen fikirler arasında onun devşirme kökenli bir aileden geldiği iddiası ağırlıktadır. Buna göre babası, Kara Şahin lakabıyla tanınan Mustafa Paşa olup Kanuni döneminde Bosna'dan devşirilmiştir. Enderun'da yetişen Mustafa Paşa'nın Behram Paşa dışında Rıdvan Paşa adıyla ikinci bir oğlu daha bulunmaktadır.¹ Diğer bir görüş babası Kara Şahin Mustafa Paşa'nın Sokollu ailesinden geldiği şeklindedir.² Evliya Çelebi ise Behram Paşa'nın ailesine atıf yapmadan sadece Gazzeli olduğunu belirtmektedir.³ Menşei hakkındaki bu görüşler vakfiyesinde yer alan bilgilerle kıyaslandığında Behram Paşa'nın, Mustafa Paşa'nın oğlu ve Rıdvan Paşa'nın kardeşi olduğu görülecektir. Burada babasından Mustafa Paşa b. Abdulmuin olarak söz edilmektedir.⁴ Bu veriler Behram Paşa'nın devşirme kökenli bir aileden olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Kaynakların verdiği çelişkili bilgiler Behram Paşa'nın görevleri ve ölümü konusunda da devam etmektedir: *Sicill-i Osmanî*'ye göre "Halhallı" lakabıyla anılan Behram Paşa 972/1564-1565 yılında Diyarbakır Beylerbeyi; 976-980/1568-1573 yılları arasında ise Yemen Beylerbeyi olmuş ve 980/1572-1573 yılında vefat etmiştir.⁵ Behram Paşa'nın ailesi ve diğer görevleri hakkında *Sicill-i Osmanî*'de herhangi bir bilgi bulunmadığı gibi ölüm tarihi hakkında verilen bilgi de yanlıştır. Bu konuda vakfiyesi dışında en sağlam delil mezar kitabesidir. Kitabeden Behram Paşa'nın 994/1585 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁶

Behram Paşa Urfa Sancakbeyliği, Diyarbakır Beylerbeyliği (1564-67)⁷ ve Gazze Sancakbeyliği'nden sonra 978-983/1570-1575 yılları arasında

¹ J.R.Blackburn, "Mustafa Pasha, Kara Shahin", *Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1993, VII, 720; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, IV, 1210; Hulûsi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*, Ankara 2003, I, CX.

² Ara Altun, "Behram Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, V, 356; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi, Akkoyunhular'dan Cumhuriyete Kadar*, Ankara 1996, II, 573.

³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2001, IV, 32.

⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Vakfiye Defteri(VD)*, nr. 588, s. 139.

⁵ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, II, 366.

⁶ Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, III, 214; Tekin, *a.g.t.*, s. 415.

⁷ İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X/1, Elazığ 2000, s. 243.

Yemen Beylerbeyliği'nde bulunmuş, azledildikten sonra yeni vali görevine başlayıncaya kadar (1576 yılı başları) buranın muhafızlığına devam etmiş, sonra da Mısır'a hareket etmiştir.⁸ Mısır'a gidiş sebebinin idari bir görevden kaynaklanıp kaynaklanmadığı bilinmemektedir. Behram Paşa 1578 yılında Erzurum Beylerbeyi olarak İran seferlerine katılmıştır.⁹ Aynı yılın sonlarına doğru¹⁰ Halep Beylerbeyliği'ne tayin edilen Behram Paşa, Mayıs 1579'da Diyarbakır Beylerbeyi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹ Behram Paşa bu görevde iken 18 Ekim 1580 tarihinde Şam Beylerbeyliği'ne tayin edilmiş, ancak kısa süre sonra tekrar Diyarbakır Beylerbeyliği'ne getirilmiş (14 Kasım 1580)¹² ve azledildiği 1582 yılı Mart sonlarına kadar bu görevini sürdürmüştür.¹³ Bu bilgilerden hareketle Behram Paşa'nın Halep Beylerbeyliği'ne 1578 yılı sonları - Mayıs 1579 tarihleri arasında tayin edildiği görülmekte dolayısıyla bu görevde kısa bir süre bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

⁸ Behram Paşa'nın Yemen'deki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Yavuz, *a.g.e.*, I, CLIV-CLXIV.

⁹ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 26, 39, 50, 56, 60

¹⁰ Ekim 1578'te Behram Paşa hâlâ Erzurum beylerbeyidir (Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, I, 118).

¹¹ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 65, 77, 80, 101, 111.

¹² Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/1, Elazığ 2003, s. 365.

¹³ Kütükoğlu, Behram Paşa'nın azlediliş tarihi olarak evâil-i Rebi'ülevvel 995 tarihini vermektedir (*a.g.e.*, s. 121). Aslında olaylar takip edildiğinde tarihin evâil-i Rebi'ülevvel 990/Mart-Nisan 1582 olması gerektiği, 995 yılının sehven yazıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁴ Halep Vilayet Salnameleri'ne göre ise Behram Paşa 988-994/1580-1586 yılları arasında Halep beylerbeyidir (Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Mehmet Köçer, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara 2007, s. 93). Ancak gerek kaynakların gerekse arşiv kayıtlarının verdiği bilgiler bunun doğru olmadığını göstermektedir. XVI. Yüzyıl Halep beylerbeylerini isimleri ve görev yılları itibarıyla arşiv kaynaklarından yararlanarak tespit eden bir listede 1581-1586 yılları arasında Behram Paşa'nın adına rastlanmamaktadır. Bununla beraber listede 1577-1581 yılları arasında bir boşluk dikkati çekmektedir (Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003, s. 72). Bazı kaynaklar ise Behram Paşa'nın Halep Beylerbeyliği'nde 988/1580 yılına atıf yapmaktadır (Muhammed Ragıb b. Mahmûd b. Haşim el-Halebi Ragıb et-Tabbah, *İ'lâmü'n-nübela bi-tarihi Halebü's-şehba*, Halep 1925, III, 213; Abdulgani Fahri Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, haz. Eyyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşgın, İstanbul 2007, s. 22; Heghnar Zeitlian Watenpauğ, *The Image of an Ottoman*

Behram Paşa'nın türbesinin yeri konusunda vakfiyesi önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Zira Behram Paşa vakfiyesini hazırlarken vefatı halinde kendisinin ve kardeşi Rıdvan Paşa'nın caminin yanında defnedilmesini vasiyet etmiştir.¹⁵ Nitekim bu vasiyetin yerine getirildiği görülmektedir. Behramiye Camii'nin güneybatısında bulunan hazire bölümünde hem kendisinin hem de Rıdvan Paşa'nın mezarı bulunmaktadır.¹⁶ İdari görevli olarak bulunduğu Urfa¹⁷, Diyarbakır¹⁸, Yemen¹⁹ ve Halep gibi şehirlerde çeşitli vakıflar kuran Behram Paşa iyi idarecilik vasfına, hayırseverliğini de ilave etmiştir. Bu çalışmada vakfiye bilgileri esas alınmak üzere Behram Paşa'nın Halep'te inşa ettirdiği külliye incelenerek bu külliye için oluşturulan vakfın gelir kaynakları, personeli, idaresi ile tarihî süreç içerisinde karşılaştığı sorunlar hakkında bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Ayrıca Osmanlı hakimiyetinden sonraki süreçte külliyenin fiziki yapısına ve vakıf akarlarının durumuna kısaca temas edilecektir.

Behram Paşa Külliyesi başta cami olmak üzere mektep, sebil, tuvalet, çarşı ve kaysariyeden oluşmaktadır. Bu dini, sosyal, ticari ve kültürel müesseselerin yaşaması için Behram Paşa bazı gayrimenkuller vakfetmiştir. Vakfiyle ilgili detaylı bilgiler Halepli âlim Taceddin b. Muhammed el-Kurânî tarafından şiirsel bir ifade ile Arapça olarak kaleme alınmış olan vakfiyesinden öğrenilmektedir. 20 Rebi'ülevvel 991/13 Nisan 1583 tarihli

City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17 th Centuries, Lieden-Boston 2004, s. 84). Bu durum belki de onun ikinci Halep Beylerbeyliği'ne bir işaret olarak düşünülebilir. Ancak bu görüşü destekleyecek somut bir veri bulunmamaktadır.

¹⁵ VGMA, VD, nr. 588, s. 139, 145.

¹⁶ Kemal Hakan Tekin, *Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2008, s. 182-183.

¹⁷ Behram Paşa Urfa Sancakbeyliği sırasında 970/1562-1563 yılında burada Gümrük Hanı'nı inşa ettirmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Yetmiş Hanı" olarak anılan bu han, dış cepheleri kaplayan iki renkli kesme taşlardan dolayı "Alaca Han" adıyla da bilinmektedir. Avlusundan Halilürrahman Gölü'nün suyu geçmektedir.

¹⁸ Burada kendi adıyla anılan camii ile mescit ve medrese inşa ettirmiştir. Bu vakıf ve gelir kaynakları (Paşa Hamamı, Yeni Han, dükkânlar vs. gibi) hakkında bkz. İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995, s. 59, 74, 84, 86, 93.

¹⁹ Yemen'de Kahire şehrini vilayet merkezi yapan Behram Paşa burada saray, cami, imaret ve menziller inşa ettirmiş ve şehir Behramiye adıyla anılmaya başlamıştır (Yavuz, a.g.e., I, CLXIII).

olan bu vakfiyenin bir sureti Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde²⁰, diğer sureti ise Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır.²¹

1) Behram Paşa Külliyesi'ni Oluşturan Unsurlar

Halep Ulu Camii'nin batısında bulunan külliye XVI. yüzyılda burada inşa ettirilen dört önemli Osmanlı külliyesinden biridir.²² Külliye'nin önemli unsurlarından birini oluşturan cami Behram Paşa Camii veya Behramiyye (Behremiyye) Camii olarak bilinmektedir. Behram Paşa 1578-79 yılları arasında Halep'te idareci olduğuna göre cami inşası, muhtemelen bu yıllarda veya daha sonra başlamış ve vakfiyenin düzenleniş tarihi olan 13 Nisan 1583 tarihinden önce de tamamlanmış olmalıdır. Halep'in Cellum Mahallesi'nde (Cellümü'l-kübra) Behramiyye Suku (çarşı)'nın karşısında bulunan cami imaret, tabhane ve sıbyan mektebi ile çevrilmiştir.²³ Vakfiyede caminin fiziki yapısına detaylı şekilde değinilmiştir. Buna göre caminin etrafı yontulmuş taştan örülmüş duvarla çevrilmiştir. Caminin çarşıya bakan avlusu sarı taşla döşenmiş olup kuzey-güney uzunluğu 29 zira²⁴ (19,71m), doğu-batı uzunluğu ise 50 zira (33,99m)'dir. Avluda sarı mermerden yapılmış iki adet havuz bulunmaktadır. Abdest almak amacıyla yapılan bu havuzlardan biri Hanefi, diğeri Şafii mezhebinden olanlara tahsis edilmiştir. Havuzların suyu yeraltından geçen künklerle Halep kanalından sağlanmıştır.²⁵

²⁰ Vakfiye uzun bir kağıda temiz bir şekilde yazılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], *Evkaf-Vakfiye*, 4/11).

²¹ VGMA, *VD*, nr. 588, s. 139-146.

²² Bu külliyelerden biri 1544 yılında Halep Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından inşa ettirilen cami ve imareten oluşan külliye'dir. Diğeri Dukakinzade Mehmed Paşa Külliyesi (Adiliye Camii) olup dört çarşı ve üç büyük hanı içermektedir. Üçüncü külliye ise 1574 yılında Gümrük Hanı ve 344 dükkânı bulunan iki çarşısıyla birlikte yaptırılan İbrahim Hanzade Mehmed Paşa Külliyesidir (André Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, s. 156-157; Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, İstanbul 2000, s. 29; Enver Çakar, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Elazığ 2006, s. 38).

²³ Tekin, *a.g.t.*, s.158.

²⁴ Zira burada arşın ile aynı manada kullanılmış olup 1 Halep arşını 67,98 cm'ye eşitti (Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 69).

²⁵ VGMA, *VD*, nr. 588, s. 139-140; Kamil el-Bâlî el-Halebî eş-şehirü bi'l-Gazzî, (neşr. Şevkî Şa's-Mahmud Fâhürî), *Kitâbu Nehrî'z-Zehab Fî Târihi Haleb*, Dımaşk 1991, II, 41. Başlangıçta bu havuzlardan biri avlunun tam ortasında, süslü, kubbeli ve şadırvanlı olarak inşa edilmiştir. Ancak bu havuz 1300/1882 yılında yıkılarak yerine

Cami avlusunun dar bir sokağa bakan batı cephesinde altı, doğu cephesinde ise beş adet penceresi bulunmaktadır. Bu cephelerde kemerli ve çift renkli taş işçiliğini yansıtan kapılar yer almakla birlikte batıdaki kapı, o taraftaki sokağın iptal edilmesi dolayısıyla örülerek kapatılmıştır. Cami avlusuna giriş, aynı zamanda ticaret merkezine bakan kuzey kapısından sağlanmaktadır.²⁶ Vakfiyeye göre cami, sekiz kemer üzerine oturtulmuş bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbenin kapladığı alan (324 m²) dikkate alındığında Behramiyye Cami, Halep'teki en geniş harime sahip Osmanlı yapısı olarak görülmektedir.²⁷ Ancak 1822 yılında meydana gelen deprem sırasında²⁸ kubbe yıkılmış, 1860 yılında dört paye üzerine yeniden inşa ettirilmiştir.²⁹ Behramiyye Camii'nin son cemaat yeri kemerli dokuz bölümden oluşmakta, bunların beşi kubbe diğerleri tonozla örtülmüştür. Kemerler, üçü sütun diğerleri paye olan ayaklar tarafından taşınmaktadır. Caminin giriş kapısı (taçkapı) ise eyvan formunda tasarlanmış, iki kanatlı ve ahşap olup çift renkli taş işçiliği yansıtmaktadır. Kapının hemen üzerinde bir kitabe bulunmaktadır.³⁰

Cami, demir parmaklıklı on dört penceresi olan on iki eyvanı içinde barındırmaktadır. İç mekânda kendine has özellikler taşıyan mihrap ve minber dikkati çekmektedir. Mihrap dışarıya çıkıntı yapan beşgen bir eyvan şeklindedir ve Halep'te bu özellikteki tek mihraptır. Mihrap süslemelerinde çok renkli mermerin yanında mozaik tekniği kullanılmış, kla-

dört köşeli, üstü açık ve mütevazî bir havuz yaptırılmıştır (Gazzî, *a.g.e.*, II, 44; Watenpaugh, *a.g.e.*, s. 86). Günümüzde avluda biri yuvarlak diğeri kare biçimli olmak üzere yine iki havuz bulunmaktadır.

²⁶ Tekin, *a.g.t.*, s. 159-161; Watenpaugh, *a.g.e.*, s. 90.

²⁷ Watenpaugh, *a.g.e.*, s. 87-88.

²⁸ 13 Ağustos 1822 tarihinde meydana gelen bu depremde evlerin 1/3'ü yıkılmış, en az 12.000 kişi hayatını kaybetmiş, çarşılar, camiler, medreseler, hanlar ve hamamlar büyük zarar görmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit Ekin, "1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 17, İstanbul 2007, s. 29-50; Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Elazığ 2004, s. 31-32; Şemsettin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, Ankara 1996, III, 1972; Cengiz Eroğlu vd., *a.g.e.*, s. 86.

²⁹ Necva Osman, *El-Hendesetü'l- İnşaiyye fi Mesacidi Haleb*, Haleb 1992, s. 259. Yapı yaklaşık 40 yıl harabe halinde kaldıktan sonra vakfin mütevellisi, yeni bir kubbe inşası için gelir elde etmek amacıyla orijinal kubbenin üzerinde bulunan kurşunları satmıştır (Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, III, 214; Watenpaugh, *a.g.e.*, s. 87-88).

³⁰ Tekin, *a.g.t.*, s.166.

sik Osmanlı üslubu yerel unsurlarla kaynaştırılmıştır. Mihrapta iki kitabe³¹ bulunmaktadır. Mihrabın sağ tarafında yer alan minberde sarı taşın yanı sıra çift renkli mermerden istifade edilmiştir.³² Caminin dört bir tarafında yer alan pencerelerin üzeri mavi, beyaz ve kırmızı renkteki çini panolarla süslenmiştir. Çini panoların bazılarında hat sanatının örneklerine de rastlanmaktadır. Klasik Osmanlı tarzını yansıtan cami minaresi ise işlenmiş taştan yapılmış, külahlı ve tek şerefelidir. 1699 depreminde yıkılan minare orijinaline sadık kalınarak XVIII. yüzyıl başlarında tekrar inşa ettirilmiştir.³³ Yerden yüksekliği 45 arşın olan minarenin yeniden inşası sırasında şair Yahya el-Halebi el-Akkad tarafından minare kapısına çeşitli nakışlar işlenmiş ve beyitler yazılmıştır.³⁴

Evliya Çelebi, Halep'teki camiler hakkında bilgi verirken Behramiyye Camii'ne de temas etmiştir. *Seyahatname*'de cemaatinin çokluğuna dikkat çekilen cami büyük bir yapı olarak nitelendirilmekte, ferahlıkta Hüsreviyye Camii ile bir kabul edilmektedir. Cami kubbelerinin kurşunla kaplı olduğunu ifade eden Evliya Çelebi, minaresi hakkında hayranlığını gizleyememekte ve Halep'te benzerinin bulunmadığını söylemektedir.³⁵ Behramiyye Külliyesi'ni oluşturan diğer unsurlar mektep, tuvalet, sebil, çarşı, kaysariye ve kahvehanedir. Caminin batı tarafında bulunan ve taş bir merdivenle çıkılan mektep sokak, cami, çarşı, boyahane ve El-Cura (Hulefa oğulları) Hanı'yla çevrilmiştir. Tuvalet ise beş odalı olarak inşa edilmiş ve tabanına taş döşenmiştir. Kademiye Medresesi tuvaletine bitişik konumda bulunan bu tuvaletlerin etrafında Kademiye Medresesi, sokak ve El-Cura Hanı yer almaktadır. Sebil (Behramiyye Sebili) caminin kuzey kapısının girişinde yer alıp özellikle çarşı alışverişinden yorgun düşen ve bunalan kişilerin ihtiyaçlarını karşılamakta önemli bir hizmeti yerine getirmiştir.³⁶ Çarşı, kaysariye ve kahvehane ise külliye içerisinde

³¹ Bu kitabelerden üstteki kûfi alttaki ise sülüs yazı ile yazılmıştır. Kûfi yazıda Bakara Suresi 137. Ayetten bir satır, sülüs yazıda Al-i İmran Suresi 37. Ayetten bir satır bulunmaktadır (Tekin, *a.g.t.*, s. 173-174).

³² Bkz. Resim 1 ve 2.

³³ Caminin özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. VGMA, *VD*, nr. 588, s. 139-141; Gazzî, *a.g.e.*, II, 41-42; Tekin, *a.g.t.*, s. 159-181; Watenpaugh, *a.g.e.*, s. 86-90.

³⁴ Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, III, 214; Gazzî, *a.g.e.*, II, 44.

³⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul 2005, IX, 188.

³⁶ VGMA, *VD*, nr. 588, s. 139, 141; Gazzî, *a.g.e.*, II, 42.

yer almakla birlikte asıl fonksiyonu gelir sağlamak olduğundan bu yapılara vakfın gelir kaynakları bölümünde değinilecektir.

2) Behram Paşa Vakfı'nın Gelir Kaynakları³⁷

Behram Paşa kurmuş olduğu vakfın ayakta kalmasını sağlamak amacıyla ona gelir sağlayacak bazı mülkler vakfetmiştir. Vakfiyeye göre bu mülklerin Halep, Urfa, Mısır ve Gazze'de olduğu görülmektedir. *Behram Paşa Camii Evkaftı* olarak kayıtlara geçen bu vakıf, cami ile birlikte bir kompleks oluşturacak şekilde planlanmıştır. Vakfedilen gayrimenkullerin önemli bir kısmı cami etrafında konumlanmıştır. Caminin bulunduğu yer aynı zamanda Halep'in *medinesi*³⁸ olarak adlandırılan ticari bir merkez olup *medinenin* güney sınırını oluşturmaktaydı. Behramiye Camii'ne vakfedilen ticari işletmelerle bu bölgedeki ekonomik faaliyetler daha da artmıştır. Halep'te Behramiye Camii için vakfedilen gayrimenkulleri sur içi ve sur dışı olmak üzere iki bölümde incelemek mümkündür. Sur içinde yani caminin bulunduğu yerde Behramiye Çarşısı (suk) ve *kaysariye* olarak bilinen bir kompleksten söz edilebilir. Vakfiyede sınırları çizilen bu gayrimenkuller arasında iki çarşı bulunmaktadır. Birinci çarşı (caddenin güneyine düşen çarşı) iki sıralı, kemerli ve üstü tonozlu, caminin kuzey kapısına bitişik olarak inşa edilmiştir. Birinci çarşıda toplam 17 dükkân bulunmaktadır. İkinci çarşı ise (kuzey çarşısı) yine tonozlu inşa edilmiş ve 18 dükkândan oluşmaktadır. Dükkânlar yaklaşık 50m boyunca birbiri ardınca dizilmektedir. Bu iki çarşı, caminin adına izafeten *Behramiye Suku* olarak adlandırılmıştır.

Behramiye Külliyesi içerisinde ve çarşıların kuzeyinde bulunan bir diğer vakıf malı ise *kaysariye* (kaysarlık ya da kırsariyye) dir. *Kaysariye*, ikametgah dükkân ve imalathaneler ile depolardan oluşan binalar topluluğudur. Bir çeşit han olarak da nitelendirilebilecek bu yapılarda dışarıdan gelen tüccarlar dükkân ve oda kiraladıkları gibi yabancılar da ikamet amaçlı kalabilmekteydi. Ticari amaçlı *kaysariyelerde* değerli malların özellikle kumaşların satışı yapılırdı. Halep'te oda kapasiteleri 2-80 arasında

³⁷ Bu bölümün yazılmasında VGMA, *VD*, nr. 588, s. 139, 141-142'den yararlanılmıştır. Gelir kaynaklarının bir özeti için bkz. Gazzî, *a.g.e.*, II, 42-43; Watenpauh, *a.g.e.*, s. 91-92.

³⁸ Şehir merkezi

değişen *kaysariyeler* genellikle tek katlı olarak inşa edilmekle beraber iki katlı olanlarına da rastlanmaktadır.³⁹ Behramiyye Kaysariyesi ise XVI. yüzyılın son çeyreğinde ticari amaçla inşa ettirilmiş, taş merdivenli ve 35 odalıdır. Oda sayısı açısından bakıldığında bu kaysariyenin hatırı sayılır bir büyüklükte olduğu anlaşılmaktadır. Burada esnaf ve zanaatkarlar faaliyet göstermekteydi. Evliya Çelebi Halep'teki bu kaysariyeden *Behramiyye Hanı* olarak bahsetmektedir. Şehirde kurşun örtülü 47 handan biri olan bu han, önemli hanlar arasında yer almakta ve şehrin şöhretine katkıda bulunmaktaydı.⁴⁰

Vakfedilen bir başka gayrimenkul kahvehane (Yeni Kahvehane) idi. Behramiyye Camii'nin doğu kapısı önündeki sokak içinde bulunan bu kahvehaneye güney tarafta bulunan çarşıdan taş bir merdivenle çıkılmaktaydı. Dört kemerli ve taştan yapılan kahvehanenin üstü örtülüydü. Kahvehanenin bulunduğu mekân son derece canlı olup çevresinde cami, dükkânlar, han ve Heva Çarşısı bulunmaktaydı. Behram Paşa, külliye'nin gelir kaynaklarına Cellum Mahallesi'nde bulunan ve kendi çarşısına bitişik olan konağını da dahil etmiştir. Vakfın gelir kaynaklarının bir bölümü ise Halep'te *Bânkûsa* denilen sur dışında bulunmaktaydı. Bu bölgede yer alan Cüdeyde Mahallesi'nde Behram Paşa Vakfı'na ait dükkânlar, hamam ve *kaysariye* bulunmaktaydı. Aslında vakfiyede açıkça Cüdeyde Mahallesi'nin ismi geçmemekle beraber burası "*Babü'n-Nasr dışında Nasara Mahallesi*" olarak nitelendirilmiştir.⁴¹ Cüdeyde tamamen gayrimüslimlerin yaşadığı bir mahalleydi. 1584 yılı tahririnde burada 131 hane ve 15 mücerreden oluşan Hıristiyan nüfus bulunmaktaydı.⁴² Vâkıfın bu bölgeye yönelmesinde şehir merkezinin (*medine*) alan olarak sınırlı olması kadar toprak ve ticari imkanlar açısından buranın uygun bir yer olmasının da rolü olmuştur.⁴³ Cüdeyde Mahallesi'nde bulunan ve vakfa ait olan hamam (Yeni Hamam, Behram Paşa veya Behrem Hamamı) kadın ve erkeklerin müşterek

³⁹ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı*, s. 136; a.mlf, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 99-103.

⁴⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IX, 189.

⁴¹ XIX. yüzyıla ait evkaf muhasebe defterlerinde ise mahallenin adı Cüdeyde olarak kayıtlıdır. Haric-i Babü'n-Nasr'a komşu olan Cüdeyde, bu dönemde de gayrimüslim mahallesi olma özelliğini devam ettirmiştir. XIX. yüzyılda Halep şehir merkezindeki mahallelerin nüfusu hakkında bkz. Bayraktar, *a.g.e.*, s. 28-30.

⁴² Çakar, *Haleb Sancağı*, s. 118, 147-149.

⁴³ Watenpaugh, *a.g.e.*, s. 91.

kullandığı bir mekândı. Günümüzde üzerinde bir kitabe bulunmamakla beraber hamam inşasının da cami ile eş zamanlı başladığı düşünülmektedir. Hamamın caddeye bakan ön yüzünün süslemesinde ve su sisteminde Memluk modelinin izlerine rastlanmaktadır.⁴⁴ Hamam Halep'te inşa edilen en güzel Osmanlı hamamlarından biridir.⁴⁵ Vakfiyede ayrıntılı bir tasviri çizilen Behram Paşa Hamamı'nın merdivenli bir girişi ve renkli mermer işlemeli büyük bir kapısı olup zemini dehlizlerle döşenmiştir. Hamamın üst kısmı renkli camlarla kaplanmış bir kubbeyle örtülmüştür. Sabun ve diğer eşyaların konulması için sedirler (mastaba) bulunan hamamda Halep kanalından gelen suyun biriktiği sarı mermerli bir havuz ile ortasında halvethane, mastaba, sarı mermerden yapılmış küçük havuzlar, sıcak su deposu, sıcaklık ve soğukluk bölümleri ile su gideri (lağım) yer almaktaydı. Ayrıca vakfiyede hamamda kullanılan araç ve gereçlere de işaret edilmiştir. Bunlar arasında bakır kazan, güğümler, maşrapalar ve ocak sayılabilir. Hamamın giriş kapısının yanında bulunan 8 dükkân; taş ve kireçten yapılan 32 odalı ve kubbeli kaysariye (Behram Kaysariyesi) Behram Paşa Vakfı'na gelir aktarırken aynı zamanda mahallede ikamet eden Hıristiyanların ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Behram Paşa Vakfı'nın önemli bir gelir kaynağı da değirmenleridir. Değirmenlerden biri Halep'in nahiyelerinden Cebel-i Sem'an'a bağlı Hantuman Köyü yakınlarında Halep Irmağı (Kuveyk nehri) üzerinde bulunmaktaydı. Vakfiyede "*Dalda Değirmeni*" olarak nitelendirilen bu yer sonraki dönemde "*Hantuman Değirmeni*" olarak adlandırılmıştır. Bir diğer değirmen ise Urfa kazasının Hallab nahiyesinde bulunan nehir üzerindeydi ve bu değirmen ahırıyla beraber vakfedilmişti. Taştan inşa edilen her iki değirmen de üçtaşlıydı.

Behram Paşa Vakfı Halep ve Urfa dışında da gelir kaynaklarına sahipti. Nitekim Kahire'de Sultan Hasan Camii yakınında bulunan Sipahi Çarşısı'nda birbirine bitişik olarak uzanan dükkânlar ile Yeni Hamam ve kahvehane vakfın sürekliliğini sağlamak üzere bağışlanmıştı. Vakfa gelir sağlayan bir diğer bölge de Gazze idi. Gazze'ye bağlı Demra (Demera)⁴⁶

⁴⁴ Süslemede Memluk mimarisine özgü olan kireç taşı ve bazalt taşının şeritler halinde birbiri ardınca sıralandığı görülmektedir (Watenpaugh, *a.g.e.*, s. 91).

⁴⁵ Muhammed Esad Talas, *El-Âsârü'l-İslâmiyye ve't-târihiyye fî Haleb*, Dımaşk 1956, s. 179.

⁴⁶ Gazzî'nin kitabında köyün adı Dimre olarak harekelendirilmiştir (*a.g.e.*, II, 43).

Köyü özellikle zeytinciliğin yaygın olduğu bir yerdi. Vâkıfın köyün çeşitli mevkilerinde bulunan dört ayrı zeytinliği vakfa tahsis ettiği görülmektedir. Bu zeytinliklerde vâkıfın değişik oranlarda hissesi bulunmaktadır. Mesela; Demra Köyü'nde sınırları çizilen zeytinliklerden birinin $\frac{1}{4}$ hissesi ile 24 kıratlık⁴⁷ (4.200,84 m²) iki ayrı zeytinliğin 12 kırat (2.100,42 m²) ve 6 kıratlık (1.050,21 m²) kısmı vakfedilmiştir. Demra Köyü'nde vakfedilen diğer bir zeytinliğin hissesi yerine ağaç sayısı belirtilmiştir. Bu zeytinlikte vâkıfın 240 zeytin ağacına tekabül eden hissesini vakfettiği görülmektedir. Vakfedilen bir diğer arazi ise Gazze dışında bulunmaktaydı. *Şaban Bostanı* diye bilinen ve 24 kırat büyüklüğündeki bu ağaçlı bostanın 12 kıratlık (2.100,42m²) kısmı vakfedilmiştir.

Vâkıfın Urfa, Gazze ve Mısır'da sahip olduğu gayrimenkullerle ilgili olarak bazı tespitler yapılabilir. Her şeyden önce Behram Paşa'nın bahsedilen yerlerde idari görevde bulunduğu düşünülebilir. Nitekim Urfa ve Gazze'de sancakbeyliği yapmış, Yemen Beylerbeyliği'nden sonra da Mısır'a hareket etmiştir. Mısır'daki ikameti sırasında görevi bilinmemekle beraber burada mal-mülk edinecek kadar belli bir maddi güce sahip olduğu anlaşılmaktadır.

3) Behram Paşa Vakfı İdareci ve Görevlileri⁴⁸

Behram Paşa Vakfı'nın yarı-ailevi vakıf statüsünde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla vakfın idaresi vakfın kurucusuna ve sülalesine aittir.⁴⁹ Vakfiyeye göre Behram Paşa vakfın nezaret ve mütevellilik görevinin yaşadığı sürece kendisinde, vefatından sonra ise yetişkin erkek çocuklarında ve bunların neslinden devam edenlerde olmasını şart koşmuştur. Ancak soyunun kuruması halinde mütevellilik kardeşi Rıdvan Paşa'nın neslinden devam eden yetişkin erkek çocuklara geçecektir.⁵⁰ Ailenin soyunun

⁴⁷ Kırat, Mısır alan ölçüsü olup 175,035m²ye eşitti (Hinz, *a.g.e.*, s. 82).

⁴⁸ VGMA, *VD*, nr. 588, s. 139, 142-145; Gazzî, *a.g.e.*, II, 43-44; Watenpugh, *a.g.e.*, s. 92-93. Vakıf idareci ve görevlilerinin bir listesi için bkz. Ek I.

⁴⁹ Yarı-ailevi vakfın özellikleri ve bununla ilgili örnekler için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003, s. 17-19.

⁵⁰ Behram Paşa kurduğu vakıf yoluyla hem ailesinin hem de kardeşi Rıdvan Paşa'nın ailesinin Halep'te yerleşmesine imkân sağlamıştır. Onun soyundan gelenler 1920'li yıllara kadar tevliyet görevini sürdürmüş ve "İlmî" soyadı ile anılmışlardır (Watenpugh, *a.g.e.*, s. 92).

kuruması halinde Behram Paşa'nın azatlı kölelerinin yetişkin çocukları bu görevi üstlenecek, aynı durum burada da söz konusu olursa mütevellilik babasının Halep'te oturan azatlı kölelerinin erkek çocuklarına ve Rıdvan Paşa'nın azatlılarının yetişkin erkek çocuklarına verilecektir. Bütün bu bahsedilenlerin soylarının tükenmesi halinde ise Halep kadısı tarafından Halep eşrafından dindar, adil ve görevine bağlı bir kişi müteveli olarak tayin edilecektir. Vakfiyede mütevellinin görev ve yetkileri de belirlenmiş, sorumlulukları hassasiyetle vurgulanmıştır. Özellikle vakfın gelir ve giderlerinin kaydedilmesi konusunda son derece titiz davranmasının altı çizilmiştir. Vakıf mütevellisi her yılbaşında bütün görevlilerin hesaplarını görecektir, ödenmesi gereken parayı zamanında ödeyecek, müfredat defterine vakfın gelir ve giderlerini yazarak imzalayacak, tayin ve azil işlemlerini takip edecektir. Müteveli, görevini suiistimal edenleri önce ikaz edecek, ısrar ederse azledecektir. Ayrıca vakfın her yıla ait muhasebesini ayrı ayrı tutacaktır.

Vakfın müteveli dışında diğer idarecileri kâtip ve câbî idi. Kâtip, vakfın gelir ve giderlerini ayrıntılı bir şekilde deftere kaydeden kişiydi ve güvenilir olması büyük önem taşımaktaydı. Câbî ise vakfın gelirlerini toplayıp müteveliye teslim etmekle yükümlüydü. Behram Paşa Vakfı'nda görevli olan hizmetliler ise cami, mektep, tuvalet ve hamam olmak üzere görev yerlerine göre gruplandırılabilir. Bu gruplar arasında cami görevlilerinin sayısının büyük bir ağırlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Cami görevlilerinin önemli bir kısmı da dini hizmetleri yerine getirmek üzere istihdam edilmiştir. Camide Hanefi bir hatip yanında Hanefi ve Şafii mezhebine mensup iki ayrı imam görevlendirilmiştir. Bu durum Halep şehrinde yaşayan Müslümanların mezhep çeşitliliğini yansıttığı gibi Hanefi mezhebinin yanında diğer mezheplerin de aynı mekânda buluşabildiğini ve öğretilerini uygulama şansına sahip olduğunu göstermektedir. Hatta cami inşası sırasında iki ayrı mezhep mensupları için ayrı havuzlar tesis edilerek halkın dini inançlarına hassasiyet gösterilmiştir. Öte yandan hitabetin Hanefi bir imama verilmesi Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebini vurgular niteliktedir.

Cami görevlileri arasında dikkat çeken bir başka nokta müezzin ve aşırhanların sayısıdır. Behramiyye Camii'nde nöbetleşe olarak ezan okumak üzere 5 müezzin (biri reis), cuma günleri cemaate aşır okumak üzere de 7 aşırhan (biri reis) görevlendirilmiştir. Camideki en kalabalık görevliler ise cüzhanlardır. Camide sabah namazından sonra toplu olarak

Kur'an-ı Kerim'in 30 cüzünü okumaları için 30 cüzhan tayin edilmiştir. Hoşhan, muarraf, yasinhan ve noktacı gibi diğer görevliler yanında caminin güvenlik, temizlik, bakım vs. gibi ihtiyaçlarından sorumlu bazı görevliler de bulunmaktadır. Caminin gece karanlığı çöktüğünde kapısını kapatmak ve sabahleyin açmak üzere bir bevab (kapıcı); camiyi temizlemek, silmek, mumlarını yakmak ve söndürmek, yaygı ve hasırlarını sermek ve toplamak, ince temizlik işlerini yapmak üzere kayyum ve ferraş; caminin künklerini ve suyun akışını kontrol etmek üzere işinin ehli bir suyolcu ile cami bahçesinin bakım ve ıslahını yapmak üzere bir bahçıvan görevlendirilmiştir.

Cami dışında vakfın diğer unsurlarından biri olan mektepte çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretmek üzere bir muallim; tuvaletleri süpürmek, temizlemek, mumlarını yakıp ve söndürmek üzere bir kayyum ile hamamın künklerini kontrol etmek ve suyun sağlıklı bir şekilde hamama ulaşmasını sağlamak amacıyla yine işinin ehli bir suyolcu tayin edilmiştir. Behram Paşa Vakfı'nda görevlendirilen bir diğer görevli de mimardır. Vakfa ait bütün akar ve hayratları onarmak üzere tayin edilen bu mimarın takva sahibi ve işinin ehli olmasına dikkat edilmiştir. Behram Paşa Vakfı'nda istihdam edilen görevliler vakıf idarecileriyle birlikte toplam 62 kişiye ulaşmaktadır. Bu durum vakfın büyük bir vakıf olduğuna işaret etmektedir. Nitekim 1694 yılında görevlilere ödenen yevmiye ve aylık tahsisat açısından Behram Paşa Vakfı'nın Halep'te bulunan 327 vakıf içerisinde ilk 11'de olduğu tespit edilmektedir.⁵¹

4) Vakfın İşletilmesiyle İlgili Şartlar⁵²

Vakfiyeye göre vakfın işletilmesiyle ilgili şartları; vakfedilen gayrimenkullerin tahsis alanları ve kira sözleşmeleri, vakıf görevlilerinin tayin, azil ve ücretleri meselesi, vakıf gelirlerinden yapılacak diğer harcamalar ile vakfın gelir fazlasının kullanımı oluşturmaktadır. Vâkıf öncelikli olarak vakfettiği bütün akarları cami, mektep ve tuvaletin bakımı, onarımı, sergileri ve aydınlatılmasına tahsis etmiştir. Bu sayede camide Kur'an-ı Kerim ve hutbe okutulması, namazların kıldırılması, her zaman zikir yapılması ve Müslümanların ibadetlerini rahatlıkla yapmaları müm-

⁵¹ BOA, *Maliyeden Müdevver Defter (MAD)*, nr. 4515, s. 2-8.

⁵² VGMA, *VD*, nr. 588, s. 139, 142-145; Gazzî, *a.g.e.*, II, 43-44.

kün olabilecek, mektepte yetim olan veya olmayan bütün çocuklara Kur'an-ı Kerim, hadis ve diğer ilimler öğretilenilecektir.⁵³

Vakfiyede, vakfedilen gayrimenkullerin işletilme usullerine de açıklık getirilmiştir. Buna göre akarların tek bir sözleşme ile üç seneden daha fazla kiraya verilmemesi, emsaline uygun olarak kiraya verilmesi, kira süresi devam ederken başka bir kira sözleşmesi yapılmaması, makam, mevki ve güç sahiplerine kiraya verilmemesi şartı bulunmaktadır. Vakıf görevlilerinin tayin ve azilleri ile ücretlerin belirlenmesi mütevellinin yetkisine bırakılmıştır. Bu çerçevede müteveli mazereti sebebiyle görevine devam edemeyenlerin yerine yenisini atayacak, mazereti sona erenlerin tekrar görevlerine dönmelerini sağlayacak, mazeretsiz olarak göreve gelmemeyi alışkanlık haline getirenlerin yerine ise başka kişileri tayin edecektir. Ayrıca görevlilerin değiştirilmesi, ücretlerinin eksiltilmesi ve artırılması gibi iş ve işlemler mütevellinin yetkisinde olacaktır.

Vakfiyeye göre; vakfın gelir kaynaklarının bir kısmı, vakıf görevlilerinin maaşları dışında çeşitli masraf kalemlerine tahsis edilmiştir. Bunlar arasında mübarek ay ve gecelerde yapılacak harcamalar ile caminin aydınlatma ve tütüleme masrafları bulunmaktadır. Her yıl Rebiülevvel ayının 12. gecesini Kur'an-ı Kerim ve mevlid-i şerif okunması ile bu mübarek günde camide hazır bulunanlara yemek verilmesi amacıyla vakfın gelirden yıllık 2.134 akçe ayrılmıştır. Ayrıca cami ve tuvaletlerin aydınlatılması için gerekli olan zeytinyağı, mum ve kandillerin satın alınmasıyla ilgili olarak belli bir bütçe tahsis edilmiştir. Buna göre Halep ritülü⁵⁴ ile 275 ritl (621,5 kg) değerinde zeytinyağı ücreti ayrılmış ve her yıl ramazan ayında bu miktara 80 ritl (180,80 kg) ilave edilmesi şart koşulmuştur. Bunun yanında yine aydınlatma amacıyla her yıl 30 ritl (67,80 kg), ramazan ayı ve bayram gecelerinde 10 ritl (22,60 kg) değerinde mum parası tahsis edilmiş, kandil masrafları için yıllık 120 akçe, kandil levazımatı için yıllık 200 akçe ve camiye tütülemek için de yıllık 100 akçe ayrılmıştır.

Vakfiyede yer alan hususlardan biri de vakfın gelir fazlasının tahsis alanlarıyla ilgilidir. Vakfın yarı-ailevi bir vakıf özelliği taşıması dolayısıyla

⁵³ Vakfiyede mektepte eğitim alan çocuklara her yıl yeni bir gömlek ve arakiyye verilmesi şartı da bulunmaktadır (VGMA, *VD*, nr. 588, s. 139, 142; Gazzı, *a.g.e.*, II, 43).

⁵⁴ Ritl bölgeye ve zamana göre değişmekle beraber bu dönemde 1 Halep ritülü 720 dirhem olup (bir dirhem 3,14 gr) 2,26 kg'a eşitti (Hinz, *a.g.e.*, s. 38).

vakfın gelir fazlasının vâkıfın çocukları arasında taksim edilmesi öngörülmüştür. Bu taksimat erkek çocuğa iki, kız çocuğa bir hisse olacak şekilde yapılacaktır. Gelir fazlasının tahsis edildiği bir diğer yer ise Haremeynü'ş-şerifeyn'dir. Gerek Mekke-i Mükerrerme'de gerekse Medine-i Münevvere'de cüz okumak üzere hafızlar görevlendirilmiştir. Görevlendirilen toplam 30 hafızdan her birine günlük 2 akçe verilmesi ve okunan cüzlerin sevabının başta Hz. Peygamber olmak üzere ehl-i beytin, ashabının, Osmanlı sultanlarının, vâkıfın ve bütün Müslümanların ruhlarına hibe edilmesi şart koşulmuştur. Vakfiyede son olarak vâkıfın vefatından sonra defnedileceği yer ile ilgili olarak açıklama yapılmıştır. Buna göre Behram Paşa kendisi ve kardeşi Rıdvan Paşa'nın caminin doğu tarafındaki birinci pencere yanında defnedilmesini ve buraya başka hiç kimsenin defnedilmemesini vasiyet etmiştir.

5) XIX. Yüzyılda Behram Paşa Vakfı'nın Gelir ve Giderleri⁵⁵

Vakfın XIX. yüzyıla ait muhasebe kayıtları incelendiği zaman gelir kaynaklarında bazı değişiklikler tespit edilmektedir. Halep dışında Urfa, Mısır ve Gazze'de çeşitli gelirlere sahip olan vakıf bu durumunu muhafaza edememiştir. Muhasebe defterlerinde Urfa, Mısır ve Gazze'de bulunan vakıf mülklerle ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Sadece Halep dışında yer alan bir bahçenin geliri vakfa gönderilmeye devam etmiştir. Bu mülkler vakfiye şartlarına rağmen muhtemelen usulsüz olarak satılmış ve Behram Paşa Vakfı sadece Halep'teki mülklerle faaliyetini sürdürmüştür. Bu dönemde Cellum ve Cüdeyde mahallelerindeki gayrimenkuller vakfa gelir getirmeye devam etmiştir. Bununla birlikte Behramiyye ve Cüdeyde Çarşısı'nda bulunan dükkânların sayısında yıllara göre azalma ve artışlar olmuştur. Mesela; Behramiyye Çarşısı'nda vakfedilen dükkân sayısı 35 olmasına rağmen 1842-43 ve 1847-48 yıllarında bu sayı 27'ye düşmüştür. Buna karşılık Cüdeyde Çarşısı'nda başlangıçta 8 olan dükkân sayısı 1842-43 yıllarında 10'a yükselmiştir. 1853-54 yıllarında ise vakfın toplam 38 adet dükkânı bulunmaktadır.

Vakıf dükkânların sayısında bu değişikliklerin yanında vakfın yeni gelir kaynaklarına da sahip olduğu görülmektedir. Bunlar arasında Cellum

⁵⁵ Bkz. Ek II.

Mahallesi'nde bulunan boyahane ile iki katlı bir kayserlik, mukataa-yı zemin ve hukr-ı zemin-i menzil⁵⁶ kirası sayılabilir.⁵⁷ Ayrıca yüzyılın sonlarına doğru Cüdeyde Mahallesi'nde bulunan hamam ve kaysariyenin batı tarafına bazı yapılar ilave edilmiştir. 1890 yılında vakfa bağlanan bu yapılardan biri kahvehane diğeri ise buranın zemin katında inşa edilen dükkânlardır.⁵⁸ Behram Paşa Vakfı bu dönemde başka bir vakfın gelirlerini de tasarruf etmiştir. Seyyid Kasım'ın 1226/1811-1812 ve 1231/1815-1816 yıllarında kurduğu vakfın yönetim ve tasarrufu, zürriyeti kesildikten sonra bu camiye ve fukaraya şart koşulduğundan adı geçen vakıf da bu caminin vakfına dâhil olmuştur.⁵⁹

Vakfın XIX. yüzyılda gider kalemlerini ise vakıf çalışanlarının maaşları, mübarek gün ve aylarda yapılan masraflar, külliye ve vakıf akarların aydınlatma, tamir vs. gibi ihtiyaçları oluşturmuştur. Özellikle tamir ile ilgili giderlerin vakıf bütçesinde büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. 1842-43 yıllarında başta cami kubbeleri olmak üzere su yolları, dükkânlar, değirmen, kahvehane ve hamam tamir görmüş, tamirle ilgili araç-gereçler satın alınmıştır. Vakıf bütçesi, gelirlerin yarıdan fazlasına tekabül eden bu geniş çaplı tamir faaliyeti karşısında yetersiz kalmış ve açık vermiştir.⁶⁰ Cami ve vakıf akarların tamiri sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1844-45 yılında cami ve değirmen, 1847-48 yılında vakıf akarların tamiri için ge-

⁵⁶ Hukr, bir vakıf arsası belli bir ücret karşılığında tasarruf altında tutmaktır (Ali Himmet Berki, *İstilah ve Tâbirler*, Ankara 1966, s. 22). Behram Paşa Vakfı'nın bu niteliklere uygun Cüdeyde Mahallesi'nde bir arsasının olduğu görülmektedir. Vakıf arsasını kiralayan Seyyid Abdülmuhsin kendi malından sarf etmek suretiyle burada fırın ve dükkân inşa ettirerek işletmeye başlamış ve her yıl kirasını ödemeye devam etmiştir. Arsanın ne zaman kiraya verildiği bilinmemekle beraber 1848 yılında mahalle sakinlerinden Hamamî Hacı Ali Efendi'nin duruma müdahale ettiği anlaşılmaktadır. Ali Efendi'nin haksız bir şekilde kiracıdan 800 kuruş alması üzerine olay merkeze intikal etmiştir. Merkezin olayın soruşturulması ve mahkeme edilmesini isteyen 22 Cemâziyelevvel 1264/ 26 Nisan 1848 tarihli şukkası için bkz. BOA, Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT), 123/54.

⁵⁷ Vakfın gelirleriyle ilgili muhasebe defterleri için bkz: BOA, *Evkaf Defteri (EV)*, nr. 11687, vr. 33b; nr. 9526, s. 13; nr. 11510, (son varak); nr. 15201, vr. 34b; nr. 15521, vr. 113b, 164a, 210a, 257b, 266a, 286a.

⁵⁸ Watenpaugh, *a.g.e.*, s. 91.

⁵⁹ Gazzî, *a.g.e.*, II, 44-45.

⁶⁰ BOA, *EV*, nr. 11687, vr. 33b.

lirlerin yaklaşık 1/6'sı sarf edilmiştir.⁶¹ Tamir masraflarının bütçe içindeki payı giderek yükselmiştir. 1853-54 yılında gelirlerin 1/4'ü, 1854-55 yılında 1/5'i bu amaçla kullanılmıştır.⁶² 1855-59 yılları arasında da tamir için bütçeden önemli paralar ayrıldığı tespit edilmektedir. Ancak 1860 yılında yapılan tamiratın önceki yıllara kıyasla büyük rakamlara ulaştığı ve giderlerin yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir.⁶³ Bu durum 1822 depreminde yıkılan cami kubbesinin 1860 yılında yeniden inşa ettirilmesiyle bağlantılı olmalıdır. Büyük kubbenin yerine bu kez dört ayak üzerine oturan daha küçük bir kubbe yapılmıştır. Vakfın bütçesinde dikkati çeken bir başka nokta da "surre" adıyla gelirlerden önemli bir pay ayrılmasıdır. 1844-45 yıllarında 9.979 kuruş olan vakıf gelirinin yaklaşık 1/3'ü "eda-yı surre" adıyla Hicaz'a gönderilmiştir.⁶⁴

6) Vakfın İdaresiyle İlgili Sorunlar

Behram Paşa Vakfı'nın idaresiyle ilgili sorunları birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar vakfiye şartlarına aykırı olarak vakıf görevlilerinin sayısında yapılan tasarruflar, yeni görevler icat etme, mevcut görevlilerin ücretlerini ödememe, vakfın idaresinden sorumlu olan müteveli ve müteveli vekillerinin (kaimmakam-ı müteveli) kötü idaresi ve yolsuzluklarıyla ilgili iddialar olarak sıralanabilir. Behram Paşa Camii Vakfı'nda vakfiye şartlarına aykırı olarak görevli sayısının azaltıldığı, iki veya daha fazla görevin tek bir kişiye verildiği görülmektedir. Daha XVII. yüzyılın ilk yarısında vakıftan tahsisat alan görevlilerde tasarrufa gidilmiş, bazı görevler ise tamamen kaldırılmıştır. Bu dönemde aşırhanların sayısı azaltıldığı gibi kayyum, suyolcu, bahçıvan ve mimar adına da rastlanmaktadır.⁶⁵ Görevde tasarruf olayına ise pek çok örnek göstermek mümkündür. Mesela; 1719 yılında Seyyid Hıdır günlük 8 akçe vazife ile imam ve mektep hocası, 1,5 akçe vazife ile cüzhanlık görevlerini yürütmektedir.⁶⁶ 1838 yılında ise Seyyid Şeyh Mahmud günlük 2 akçe vazife ile

⁶¹ BOA, EV, nr. 9526, s. 13; nr. 11510, son varak.

⁶² BOA, EV, nr. 15201, vr. 34b; nr. 15521, vr. 164a.

⁶³ BOA, EV, nr. 15521, vr. 286a.

⁶⁴ BOA, EV, nr. 9526, s. 13.

⁶⁵ BOA, *Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d)*, nr. 91, vr. 1b.

⁶⁶ Bu üç görevi yürüten Seyyid Hıdır'ın vefatı üzerine yerine Şeyh Helal b. Şeyh Ömer imam ve mektep hocası olarak tayin edilmiştir (26 Ramazan 1131/12 Ağustos 1719, BOA, Cevdet Maarif [C.MF], nr. 5569). 15 Rebiülevvel 1275/23 Ekim 1858 tarihli

devirhan ve 1,5 akçe vazife ile cüzhan olarak hizmet vermektedir.⁶⁷ Bu uygulama sadece vakıf hizmetlilerinde değil aynı zamanda idarecilerinde de görülmektedir. Nitekim Behram Paşa Vakfı'nın cibayet ve kitabet görevleri 1855 yılında Şeyh Mehmed Efendi'ye tevcih edilmiştir.⁶⁸

İdareyle ilgili bir başka nokta mevcut görevlilerin ücretlerinin ödenmemesiyle ilgilidir. Bu konuda mütevellilerin kendi menfaatlerini gözettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim 1789 yılında bu türden bir olayla karşılanılmaktadır. Behram Paşa azatlı kölelerinden Belkis'ı vakfın gelirinden almak üzere günlük 10 akçe ile *duaguy* vazifesine tayin etmiş, bu durum vâkıfın soyundan gelen mütevelliler tarafından da sürdürülmüştür. Ancak bahsedilen yılda mütevelliler menfaat hırsıyla Belkis evladından gelenlere bu görevi vermekte türlü problemler çıkarmaya başlamıştır. Bunun üzerine Belkis evladından olan Seyyid Ahmed durumu merkeze arz etmiş ve yeni bir beratın verilmesiyle vakıftan tahsisat almaya devam etmiştir.⁶⁹ Bu tür örnekler aslında vakfın iyi idare edilemediğini göstermektedir. Bu konuda en büyük delil ise vakfın Halep dışında bulunan bütün gayrimenkullerini kaybetmesidir. Bu mülklerin nasıl ve ne şekilde elden çıktığı belli olmamakla birlikte satılmış olması muhtemeldir. Vakıf bu anlamda büyük bir gelir kaybına uğramıştır.

Vakfın özellikle XIX. yüzyılda mütevelliler tarafından yönetilmesi bazı iddiaları da beraberinde getirmiştir. Yüzyılın ortalarında mütevelliler vakfın gelirlerini toplamasına rağmen caminin tamir ve bakımıyla pek ilgilenmediği, dolayısıyla caminin giderek harap olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Üstelik bu durumun on beş yıldan fazla devam ettiği ileri sürülmüştür. Halep ulemasından Hacı Abdullah Efendi'nin dile getirdiği bu iddia merkezi hükümetin dikkatini çekmiş ve 11 Kasım 1855 tarihli şukka⁷⁰ ile konunun araştırılmasını istemiştir.⁷¹ Ancak vakfın 1842-

diğer bir örnekte Sabbağzâde Seyyid Şeyh Abdullah Efendi ferraş ve kennas olarak görülmektedir (BOA, EV, nr. 26241).

⁶⁷ Seyyid Şeyh Mahmud'un vefatı üzerine görevler kardeşinin oğluna tevcih edilmiştir (BOA, Cevdet Evkaf [C.EV], nr. 23117).

⁶⁸ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 210/43.

⁶⁹ 24 Zilhicce 1203/15 Eylül 1789, BOA, C.EV, nr. 23932.

⁷⁰ Merkezle taşra veya taşrada bulunan iki yer arasındaki yazışmalar için kullanılan bir belge türü olup "üstten alta yazılan tahrirat" şeklinde de tarif edilmektedir (Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 233-235).

⁷¹ BOA, A.MKT.UM, 215/25.

1856 yıllarına ait muhasebe kayıtları bu iddiaların doğru olmadığını göstermektedir. Bahsedilen zaman zarfında cami en az üç kez tamir görmüştür. Bununla birlikte 1822 depremi sırasında yıkılan kubbenin 1860 yılında yeniden inşa ettirildiği düşünülürse caminin, tamirata rağmen eski durumundan uzak olduğu ortaya çıkmaktadır.

Vakfın idaresiyle ilgili en çarpıcı gelişmelerden biri ise 1900 yılında yaşanmıştır. Merkeze ulaşan 20 Mayıs 1900 tarihli ihbarnamede şu hususlar dikkati çekmektedir: Vakfın mütevelliliği Halep'in servet sahibi bazı kişileri aracılığıyla vâkıfla hiçbir yakınlık ve akrabalık bağı bulunmayan Kudüs ahalisinden Abdullah b. Abdurrahman el-İlmî⁷² adlı şahsın eline geçmiştir. Bu şahıs vakıf işlerine nezaret etmek üzere yerine bir vekil tayin ederek Kudüs'teki ikametini sürdürmüştür. Vakıf gelirlerini kendi menfaati doğrultusunda kullandığı gibi giderleri azaltmak amacıyla bazı girişimlerde de bulunmuştur. Mesela vakıfta istihdam edilen görevli sayısının fazla olduğunu ileri sürerek vakfiye şartları gereği Haremeynü's-şerifeyn'de Hz. Peygamber ve vâkıfın ruhlarına hibe edilmek üzere Kur'an-ı Kerim okuyan hafızlara gönderilen tahsisatı kesmiştir. Ayrıca bazı vakıf akarları ve arazilerini mülk adı altında başkalarına satmış ve vakfı büyük bir zarara uğratmıştır. İhbarnamede mütevellinin azledilerek vakfın Halep Maarif Müdüriyeti tarafından idare edilmesi ve vakfiye şartlarına uyulması hususları da vurgulanmıştır. Hükümet, mütevellinin Halep yerine Kudüs'te ikamet etmesini "*acaibden acaib ve garaibden garaib*" bir durum olarak nitelendirmiş, iddialar karşısında öncelikle Halep mahkemesinde bulunan vakfiyenin bir suretini istemiş ve mevcut olan vakıf akarlar ile vakfiyedeki durumu karşılaştırarak satıldığı iddia edilen vakıf mallarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu amaçla Halep Maarif Müdüriyeti'ne gönderdiği 6 Temmuz 1900 tarihli yazıyla caminin mevcut durumu ve diğer hususlarla ilgili tahkikat yapılması ve sonucun bildirilmesini istemiştir.⁷³ Ancak tahkikatın sonuçları hakkında herhangi bir belgeye ulaşmak mümkün olmamıştır.

⁷² Daha önce de ifade edildiği gibi "İlmî", Behram Paşa'nın soyundan gelenlerin kullandığı bir soyadıdır. Dolayısıyla bahsedilen şahısla ilgili olarak ortaya atılan nesep iddiası doğru olmayabilir.

⁷³ BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 512/26.

SONUÇ

Klasik Osmanlı mimari anlayışının bir ürünü olan Behram Paşa Külliyesi XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Halep'in dinî olduğu kadar ticarî hayatında da önemli bir rol oynamıştır. Külliye, başta Halep olmak üzere Urfa, Mısır ve Gazze gibi çeşitli bölgelerde bulunan akarları sayesinde faaliyetine devam etmiştir. Vakıf bünyesinde yer alan çarşı, han, kahvehane ve hamam gibi müesseseler Haleplilerin sosyal hayatında vazgeçilmez unsurlar haline gelmiştir. Vakıf, etnik ayrım gözetmeden bütün Haleplileri kucaklamıştır ki bunun da en büyük göstergesi akarların bir kısmının Cüdeyde Mahallesi gibi tamamen Hıristiyanların yaşadığı bir yerde inşa ettirilmesidir.

Gelir kaynakları ve istihdam edilen personel sayısı açısından büyük bir vakıf olduğu görülen Behram Paşa Vakfı'yla ilgili veriler XIX. yüzyılda yoğunlaşmaktadır. Bu döneme ait evkaf defterlerinden vakfın gelir ve giderlerinin ayrıntılı listelerine ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte XIX. yüzyıl, olumsuz gelişmelerin yaşandığı, vakıfla ilgili türlü yolsuzluk ve usulsüzlük iddialarının ortaya atıldığı bir dönem olmuştur. Özellikle 1822 yılında meydana gelen deprem, Halep'te pek çok yapıyı tahrip ettiği gibi Behram Paşa Külliyesi'ne de zarar vermiş ve cami kubbesinin yıkılmasına yol açmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında ise vakıf idarecilerinin ilgisizliği, yolsuzluğu ve bir kısım akarların satıldığı iddiaları gündemi meşgul etmeye başlamış ve merkezi hükümetin konuya eğilmesine neden olmuştur. Nitekim vakıf akarların bir kısmının satıldığı iddiasını arşiv kayıtları da doğrulamaktadır. Zira külliyenin Halep dışındaki akarlarına ait kayıtlarda herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Külliyenin Osmanlı hakimiyetiyle ilgili olarak ulaşılabilen son kayıtları XX. yüzyıl başlarına aittir. Hükümetin bu dönemde Halep vakıflarına yönelik olarak büyük bir inşa ve tamir faaliyeti başlattığı tespit edilmektedir. 21 Ağustos 1900 tarihinde bu amaçla düzenlenen defterdeki verilere göre, Halep'te tamir edilen cami ve mescit sayısı iki yüzü bulmaktadır. Bunlardan biri olan Behram Paşa Camii'nin tamiri için de 100.000 kuruş sarf edilmiştir.⁷⁴ Bir başka kayıt ise Behram Paşa Mektebi'yle ilgilidir. Halep Vilayet Salnameleri'ne göre 1324/1908-1909 ve 1326/1910-1911

⁷⁴ BOA, *EV*, nr. 23889, s. 5.

yıllarında iptidaiye mektebi olarak faaliyet gösteren Behram Paşa Mektebi'nde bir muallimin gözetiminde 55 talebe öğrenim görmekteydi.⁷⁵

Külliyenin Osmanlı hakimiyetinden sonraki durumunda ise esaslı bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemde zamanla yıpranan ve tahrip olan bazı bölümler yenilenmiş, külliyeeye bazı küçük ilaveler yapılmıştır. Mesela; 1924-1925 yıllarında Behram Paşa'nın soyundan gelen Abdullah Bek el-İlmî adlı müteveli tarafından caminin güneybatısındaki hazirede bulunan mezarlar yeniden inşa ettirilmiş, cami avlusunun batısına bir *hicaziye*⁷⁶ yaptırılmış ve tuvaletler yenilenmiştir. Ayrıca buradaki çeşmeye caminin karşısında bulunan büyük bir değirmenden demir borularla sıcak su getirilmiştir. Cami, Halep'te musluklarından sıcak su akan ilk cami olma özelliğine sahiptir. Özellikle kışın sıcak suyla abdest alma olanağına kavuşan Halepliler bu hizmetinden dolayı müteveliye şükranlarını ifade etmiştir.⁷⁷

Günümüzde Behram Paşa Camii Vakfı faaliyetine devam etmektedir. Cami 2008 yılında restore edilmiştir. Çarşı içinde bulunan dükkânlar caminin vakfı olarak ticari faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu dükkânlarda giyim, baharat, sabun vs. gibi eşyalar satılmaktadır. Ancak vakfın hali hazırda sahip olduğu gayrimenkuller hakkında somut verilere ulaşılamamıştır. Bununla birlikte vakfa ait kahvehanenin⁷⁸ ayakkabı deposuna çevrildiği⁷⁹, Cüdeyde Mahallesi'ndeki Behram Paşa Hamamı'nın işlevini kaybettiği ve yıllardır kapalı olduğu bilinmektedir.⁸⁰

⁷⁵ Cengiz Eroğlu vd., *a.g.e.*, s. 565-567.

⁷⁶ Avlu veya revaklarda dinlenme veya namaz kılma yeri.

⁷⁷ Muhammed Ragıb, *a.g.e.*, III, 215; Osman, *a.g.e.*, s. 259; Watenpaugh, *a.g.e.*, s. 90.

⁷⁸ Behramiyye Kahvehanesi'nin 1920'li yıllara kadar faal durumda olduğu tespit edilmektedir (Gazzî, *a.g.e.*, II, s. 67).

⁷⁹ Muhammed Hayreddin Esedî, *Ahyau Haleb ve ve Esvakûha*, tahkik. Abdulfettah Revvas Kal'acı), Dımaşk 1990, s. 223.

⁸⁰ Behram Paşa Camii ve hamamının günümüzdeki durumu hakkında bilgi veren ve caminin resimlerini gönderme lütfunda bulunan Halepli mimar Sayın Mahmut Zeynel Abidin ile diğer resimler konusunda yardımcı olan Sayın Ruba Kasm'o'ya teşekkür ederim.

Ek I. Vakfiyeye Göre Behram Paşa Vakfı İdareci ve Görevlileri
(VGMA, VD, nr. 588, s. 139, 142-144.)

<i>Görevli adı</i>	<i>Görevli sayısı</i>	<i>Ücret (günlük, akçe)</i>	<i>Toplam ücret (günlük, akçe)</i>
<i>Vakıf İdarecileri</i>			
Mütevelli	1	25	25
Nazır	1	25	25
Kâtip	1	5	5
Câbî	1	4	4
<i>Vakıf Görevlileri</i>			
Hatip (hanefi)	1	8	8
İmam (hanefi)	1	5	5
İmam (şafi)	1	5	5
Müezzin	4	4	16
Müezzin (reis)	1	5	5
Aşırhan	6	1,5	9
Aşırhan (reis)	1	2	2
Hoşhan	1	1,5	1,5
Muarraf	1	1,5	1,5
Cüzhan	30	1,5	45
Yasinhan	1	2	2
Bevvab	1	3	3
Kayyum (cami için)	1	4	4
Kayyum (tuvalet için)	1	2	2
Ferraş	1	4	4
Noktacı	1	2	2
Suyolcu (cami için)	1	1	1
Suyolcu (hamam için)	1	1	1
Bahçıvan	1	1,5	1,5
Mimar	1	2	2
Muallim-i mektep	1	3	3
TOPLAM	62	119,5	182,5

EK II. 19. Yüzyıl'da Behram Paşa Vakfı'nın Gelir ve Giderleri

<i>Tarih</i>	<i>Defter no</i>	<i>Gelir (kuruş)</i>	<i>Gider (kuruş)</i>	<i>Deyn-i vakf (kuruş)</i>	<i>Fazla-yı vakf (kuruş)</i>
1258/1842-43	BOA, <i>EV</i> , nr. 11687, vr. 33b	7.128	8.612	1.484	-
Gurre-i M 1260-Gaye-i Z 1260/22 Ocak 1844-9 Ocak 1845	BOA, <i>EV</i> , nr. 9526, s. 13	9.979	9.979	-	-
Gurre-i M 1264-Gaye-i Z 1264/9 Aralık 1847-26 Kasım 1848	BOA, <i>EV</i> , nr. 11510, (son varak)	15.213,5	7.328	-	7.985
Gurre-i M 1270-Gaye-i Z 1270/4 Ekim 1853-22 Eylül 1854	BOA, <i>EV</i> , nr. 15201, vr. 34b	22.697	10.715	-	11.982
Gurre-i M 1271-Gaye-i Z 1271/24 Eylül 1854-12 Eylül 1855	BOA, <i>EV</i> , nr. 15521, vr. 164a	25.824	13.811	-	12.013
Gurre-i M 1272-Gaye-i Z 1272/13 Eylül 1855-31 Ağustos 1856	BOA, <i>EV</i> , nr. 15521, vr. 113b.	26.222	11.167	-	15.055
Gurre-i M 1273-Gaye-i Z 1273/1 Eylül 1856-20 Ağustos 1857	BOA, <i>EV</i> , nr. 15521, vr. 210a.	29.267	12.167	-	17.100
1 Mart 1274-Gaye-i Şubat 1274/13 Mart 1858-12 Mart 1859	BOA, <i>EV</i> , nr. 15521, vr. 257b.	31.312	16.167	-	15.145
Gurre-i M 1275-Gaye-i Z 1275/11 Ağustos 1858-30 Temmuz 1859	BOA, <i>EV</i> , nr. 15521, vr. 266a.	29.357	17.357	-	12.000
Gurre-i M 1276-Gaye-i Z 1276/31 temmuz 1859-8 Temmuz 1860	BOA, <i>EV</i> , nr. 15521, vr. 286a.	36.056	24.056	-	12.000

RESİM 1. Halep'te Behramiyye Camii Namazgâhı (II. Abdülhamid dönemi)

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 90454/29)

RESİM 2. Behramiyye Camii; Mihrap ve Minber

“ AN OTTOMAN WAQF IN ALEPPO IN THE 16TH CENTURY:
THE BEHRAM PASHA CHARITABLE COMPLEX”

Abstract

The Külliye of Behram Pasha was built in 1583 by Behram Pasha, the governor general of Aleppo. This complex of charity financed by the endowments of immovable property in Urfa, Egypt, and Gaza, is consisted of a mosque, a school, a kiosk for drinking water, bazaar, khan (qaysariyye) etc. The properties of endowment, on the other hand, included a coffehouse, a dyinghouse, a bath, a mill, a khan, oliveyards and shops distributed among the two streets called the “Bazaar of Behramiyye.”

This charitable complex called the “Endowment of Behram Pasha Mosque” in Otoman archival documents, is known to have contributed to the socio-economic welfare of Aleppo from the late 16th century onwards. But it is also true that it was accused of certain abuses and misuses in the 19th century. At that time it was claimed that the revenues of the waqf were not put into use in comply with the stipulations of the charter of the waqf; that it was illmanaged and its property was sold; and that the complex itself gradually fell into ruin. Indeed, that almost all of the property of the waqf outside Aleppo was lost, confirms the accusing claims. In contrast the same claims, however, the propeties of the waqf and complex are also known to have been repaired during the same period.

The complex was not undergone significant physical changes after the Ottoman Era, except for the renovation of certain worn-out parts and introduction of small-scale structures. With its mosque restored in 2008, the complex still serves its functions, but some of the property of the waqf has lost its primary functions or totally came into disuse.

Keywords

Aleppo, Behram Pasha, waqf charter, charitable complex, XVIth century, Ottoman